

УДК 821.161.2-3.09

*Людмила Кулакевич***ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОТИВУ
ДРАКОНОБОРСТВА В П'ЄСІ Є. ШВАРЦА «ДРАКОН»
ТА ФІЛЬМІ М. ЗАХАРОВА «УБИТИ ДРАКОНА»**

У статті проаналізовано особливості інтерпретації мотиву драконоборства як юнганської боротьби людини з власною непривабливою сутністю в п'єсі Є. Шварца «Дракон» і фільмі М. Захарова «Убити дракона».

Ключові слова: *мотив драконоборства, юнганська тінь, дракон.*

В статье проанализировано особенности интерпретации мотива драконоборства как юнгианской борьбы человека с собственной непривлекательной сущностью в пьесе Е. Шварца «Дракон» и фильме М. Захарова «Убить дракона».

Ключевые слова: *мотив драконоборства, юнгианская тень, дракон.*

In the article the motive of dragonslay in Schwartz's play «Dragon» and movie «Kill a Dragon» (director M. Zakharov) is interpreted. It is construed as fight of the person against own unattractive essence in Jungian point of view.

Key words: *motive of dragonslay, Jungian, Shadow, Dragon.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз сучасних літературознавчих досліджень свідчить, що нині найчастіше інструментом інтерпретації літературних творів є психоаналітичні теорії К. Ю. Юнга, зокрема його архетипна теорія, яка, на думку багатьох критиків, дає можливість «зчитати» глибинний зміст твору.

Мета дослідження — з'ясувати особливості використання мотиву драконоборства як юнганської боротьби людини з власною непривабливою сутністю у п'єсі Є. Шварца «Дракон» і фільмі М. Захарова «Убити дракона», що, на нашу думку, дасть можливість глибше зрозуміти суть цих творів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мотив драконоборства в літературі бере свій початок із прасюжету боротьби бога зі змієм, однаковою мірою представленого в найбільш давніх міфологіях Європи, Азії та Африки. Боротьба бога-громовика зі змієм, драконом була класичним сюжетом індоевропейської (зо-

крема ведійської), іранської міфологій, а з часом і багатьох європейських. З гігантським, зазвичай триголовим змієм/драконом боролися Індра, Аполлон, Геракл, Мардук, Траетаон. З драконом бореться герой англосаксонського епосу Беовульф, у німецькій міфології — Зигмунд і Сигурд, в українській — Перун, у скандинавській — Тор.

У більшості європейських казок і легенд дракон — гігантська вогнедишна крилата рептилія, обов'язково підступна, яка стереже скарби та час від часу забирає собі в жертву дівчат, з'їдаючи їх. Іноді дракон вимагає королівську дочку не на поживу, а для шлюбу, що, на думку В. Проппа, не має особливої різниці, адже дракон є уособленням смерті, а шлюб зі смертю означає смерть [4].

Міфічним ореолом оточені й герої південнослов'янського епосу. Так, Вукашин, знищивши дракона Ястребака, набуває здатності перетворюватися в дракона. Навідомішим героєм південнослов'янського епосу є Марко Кралевич — реальна особа (є навіть дата його смерті — 1394 рік), біографію якого народ відтворив за міфічними стандартами: матір'ю героя була віла, чарівниця. Як і Індра, Траетаон, Геракл, Марко вбиває триголового дракона.

У східнослов'янській міфології вогнедишні, крилаті, покриті лускою тварини традиційно називаються Зміями Гориничами, Зміїчами, Зміеланами, Зміїними царями. У казках і билинах недобиті Змії і Зміелани люблять спокусити дружину переможця, задля любовної утіхи ночами відвідують самотніх жінок тощо. Мотив змієборства (боротьба Перуна і Змія) прослідковується вже в «Слові про похід Ігорів».

Драконоподібні тварини (наприклад, Левіафан) неодноразово згадуються в Біблії, зокрема в Одкровенні Іоанна поняття дракон згадується безпосередньо, а змієборство трактується в контексті есхатологічного міфу. З поширенням християнства мотиви зміє-дракоборства стають особливо популярними і представлені біблійними оповідями про Георгія Побідоносця, Архангела Михаїла, Єгорія Хороброго, середньовічними лицарськими романами, де дракони і змії стають уособленням диявола.

Із драконами борються і герої середньоазіатських казок. Так, згідно з в'єтнамською казкою в Ханюю є Озеро Повернутого Меча, яким було вбито непереможного дракона. Історія про вбивство восьмиголового змія входить у священні писання японців. Східні дракони влаштовують тайфуни, викликають повені, руйнують міста і викрадають дівчат. Дракони монгольських народів — луси — належать до свити темно-го бога Ерліка. Тибетські дракони (лу) насилають хвороби на людей і худобу.

У ХХ ст. дракон як герой є особливо популярним у жанрі фентезі, де він постає то як зла і жадібна істота, бо «на Заході дракона завжди представляли злісним» (Х. Л. Борхес «Книга вигаданих істот»; романи Толкіна, Сильмарилльоне), то як симпатична добродушна тваринка, що викликає розчулення і сміх (твори К. Грема або Д. Біссета).

Більшість науковців переконані, що поширене серед західноєвропейських народів слово «дракон» на позначення зміє- та ящероподібних крилатих вогнедишних чудовиськ є грецьким за походженням і пов'язане з поняттями «зіркий» [5], «страж», «хапач» [3]. О. Афанасьєв вважає, слово «дракон» греки запозичили від більш давніх народів, зокрема науковець посилається на санскрит, де «дракон» трактується як «змія, сторожка і чутлива тварина, яка завжди оглядається» [2, с. 762]. Етимологію слова «змій» О. Афанасьєв також виводить із праіндоєвропейських коренів і тлумачить як «той, що стискає, здушує» [2, с. 758].

Багато хто з перших дослідників пояснювали міфи і казки про боротьбу з драконами як фрагменти прадавнього життя людей, коли їм і справді доводилося боротися зі страхітливими чудовиськами. Та вже на початку ХХ ст. науковці говорять, що міфи і казки не слід сприймати буквально. Так, для К. Г. Юнга сюжет про боротьбу з драконом є символом одвічної боротьби людей з власними некрасивими, неприйнятними для спільного існування рисами характеру і схильностями. Спираючись на теорію З. Фрейда про те, що людиною керують свідомі й несвідомі бажання та емоції, психолог зазначав, що несвідоме (чи підсвідоме) «є щось знизу, під на-

шими ногами, і св. Георгій, що зневажає дракона, — це ми самі» [1, с. 155]. Частину психіки, яка є вмістилищем витіснених у несвідоме інстинктів, К. Г. Юнг назвав терміном Тінь [6, с. 17]. Згідно з Юнгом, «з найдавніших часів наше основне прагнення — убити дракона і стати над ним», тобто побороти в собі всі негативні, тіньові якості [1, с. 155].

В однойменній п'єсі Є. Шварца жорстокий Дракон вже чотириста років править містом. Мандрівний лицар Ланцелот, далекий нащадок по материнській лінії знаменитого сера Ланцелота, пропонує жителям міста знищити тирана, однак ті не вважають за потрібне позбавлятися звіроящера, пояснюючи його владу історичною традицією. Та все ж, аби врятувати дівчину, чергову жертву Дракона, Ланцелот викликає чудовисько на бій і перемагає його.

І хоча письменник сам визначає жанр твору як «казку», однак подальший розвиток сюжету відбувається всупереч казковим канонам: п'єса не завершується смертю Дракона. Поранений Ланцелот зникає, а місце переможеного дракона швиденько посідає Бургомістр, який виконує «драконячі» обов'язки не гірше колишнього тирана.

Очевидно, Ланцелот, знищивши чергового дракона, звичай мандрував далі з упевненістю, що залишає звільнених/вільних людей. Статус рицаря як «професійного героя» оприявнює реальний стан світу, у якому тиранія драконів є, м'яко кажучи, не поодиноким явищем. І лише уперше закохавшись, безстрашний драконоборець повертається у звільнене ним місто і «прозріває»: єдина зміна, що сталася в житті звільнених, — місто очолив новий дракон. Спостерігаючи поведінку містян, аналізуючи їх слова («Пан дракон так давно живе серед людей, що іноді й сам перетворюється на людину і заходить до нас в гості по-дружному»; «Запевняю вас, єдиний спосіб позбавитися дракона — це мати свого власного» (Шарлемань); «Краще п'ять драконів, ніж така гадина, як мій помічник» (Бургомістр); дракон — «самодур, солдафон, паразит» (Генріх)), згадуючи деталі власного життя («Тричі я був смертельно поранений і якраз тими, кого насильно рятував»), Ланцелот доходить висновку, що дракони

це не якісь міфічні потвори, це звичайні люди, які через безкарність перетворюються на моральних монстрів. Шварцівський Дракон був всевладним не тільки тому, що мав силу, а й тому, що люди не опиралися його владі.

П'єса Є. Шварца позбавлена детальних ремарок щодо зовнішнього вигляду героїв, деталей їх одягу, що відкрило широкі можливості для реінтерпретації сюжету в кіносценарії М. Захарова і Г. Горіна. Знімаючи фільм за мотивами п'єси, Марк Захаров дотримується її первинного сюжету і змісту, однак через деталі інтер'єру, екстер'єру, одягу, зачісок героїв осучаснює її, по суті повністю змінюючи ідейні акценти. У фільмі поєднуються середньовічне готичне місто з нетинькованими стінами, високими стелями і стрілчастими вікнами і радянська дійсність, оприявлена одягом героїв, стилем її мислення, поведінкою (танці і співи усміхнених діток, які дякують вождю за дитинство і дарують йому традиційні квіти — гвоздики; Генріх має зачіску, костюм 80–90-х рр. ХХ ст., Ланцелот ходить у сонцезахисних окулярах). Таке еклектичне поєднання реалій дуже віддалених одна від одної епох наштовхує на думку про те, що науково-технічний прогрес аж ніяк не означає і відповідного духовного розвитку людини. Культурну розірваність між середньовічною забобонною душею пересічної людини й інтелектуальними здобутками людства оприявлено у фільмі М. Захарова на метафоричному рівні через одяг городян: жінки як уособлення душі народу, одягнені в сукні в середньовічному стилі, а чоловіки як символ інтелекту — у костюмах ХХ ст.

У п'єсі Є. Шварца казковість виявляється не тільки на сюжетному рівні, але і в суто казкових героях (коти, собаки, віслук розмовляють), деталях (літаючий килим, шапка-невидимка, книга буття, у якій автоматично проявляються всі біди світу), то в М. Захарова від казки залишається хіба що сюжет і шапка-невидимка, усі інші атрибути усунено або осучаснено — Дракон літає на реактивному літаку, замаскованому під чудовисько, Ланцелот піднімається в небо на повітряній кулі, з усіх тварин є лише собаки, однак вони на боці ворога, адже допомагають драконівським людоловам шукати інакомислячих, що прагнуть потрапити до міста.

Ні в п'єсі Є. Шварца, ні у фільмі М. Захарова немає чіткої просторово-часової прив'язки, невідомо, звідки прибув і герой. Та в обох випадках назва міста — Вільне — приймається як іронія, адже насправді це місто рабів. Вони мали меч для знищення тирана, але вже понад триста років ніхто не намагався цього зробити. Світ Вільного міста — це світ тоталітарного абсурду, де, як іронічно зауважив Бургомістр, відібраним народом — «найкращими людьми міста» є його найбільші моральні виродки, що свідчить про повне нівелювання моральних цінностей, таких як честь, гідність, право на волевиявлення.

У зображенні ставлення Дракона до городян натуралізм поєднується з абсурдністю і відвертим сарказмом, що надає фільму макабричності (великий механізм, який рухається за рахунок того, що всередині нього, мов ховрашки чи білки, бігають люди; шпигування є буденною справою, тому має право на вихідні; батько навчає сина як найкраще робити доноси; кожне нелюдське приниження з боку Дракона супроводжується нагородженням приниженого; Дракон прагне вразити насамперед геніталії чоловіків, що, на нашу думку, символізує його намагання знищити людську гідність на генетичному рівні).

Через означення страхітливих голови, крил, хвоста як чинів («Дракон: Я сьогодні по простому, без чинів»), оприятно думку про те, що насправді таких частин тіла у дракона немає, вони надумані людьми, приписані тирану, аби було чим вмотивувати свій страх перед ним.

Вважаємо, що у стрічці М. Захарова Дракон уособлює бездушну державну систему, а його триголовість можна трактувати як тріумвірат беззаконності очільника (Дракон демонстративно з'їдає документ, що захищав права рицаря), каральних органів і бюрократії, що ставить під сумнів створення держави як єдино можливої форми існування народу. У фільмі «Вбити дракона» держава постає як великий механізм, спрямований на пошуки й ізоляцію/знищення інакомислячих. Та знищення циганів за вільнодумство насправді має глибше коріння: вони є реальним доказом того, що люд-

ська спільнота може існувати і без державної системи з її силовими структурами і таким чином не створювати умов для дракона.

Людина-Дракон розгулює по місту в касці і шкіряному плащі, викликаючи асоціації з військовими диктаторами, яких було достатньо в ХХ ст. (Муссоліні, Гітлер, Сталін, Мао Цзедун, Фідель Кастро), та пізніше, мов у калейдоскопі, він з'являється перед рицарем у різному цивільному одязі, прикрашеному культурі Америки, Європи, Азії. Така триголовість Дракона у фільмі сприймається і як метафора багатолікості сучасних драконів, які йдуть в ногу з часом і маскують свою деспотичну суть, що чи не найяскравіше оприлюднено образом Бургомістра Вільного міста. Це типовий радянський дракончиновник: невеличкий лисуватий чоловічок з черевцем, в сірому костюмі і кирзових чоботах (як Сталін), який, демонструючи єдність з народом, цілується з делегатами (як Брежнев), обіймається з прибиральницями, і в цей же час буде в'язницю-кліть, до якої запроторює прибічників Ланцелота.

Лише знову повернувшись до міста, рицар розуміє, що мав на увазі Бургомістр, коли відмовляв від поєдинку, говорячи, що люди не можуть без диктатора. Якби не влада сильнішого дракона, люди-дракони знищили б один одного, адже розуміють свободу не інакше як свавілля — право гвалтувати і вбивати собі подібних (тому й вигукує Ланцелот з розпачем: «Три голови впало, а виросло тисяча!»). Якщо народ у п'єсі Шварца — затурканий, але незлобивий, то у М. Захарова — це бездумний агресивний натовп, якому аж ніяк не можна давати свободу, адже тоді він знищить самого себе. Якщо для Ланцелота бути вільним означає мати право на власну думку, самому вирішувати свою долю, то жителі міста не хочуть такої свободи, їх лякає навіть думка про те, що під час бою «кожен сам за себе вирішує, що він бачить». Вчинками городян засвідчено, що вони, очевидно, стали такими не тільки через те, що місто захопило потворне чудовисько, а скоріш за все дракон з'явився в їхньому житті саме тому, що вони прагнули диктатора, який буде організовувати їхнє життя, вирішувати, що їм будувати, думати, бачити.

Неоднозначним є й образ Ланцелота, який викликає асоціації з Дон-Кіхотом, адже герой також, як і славнозвісний іспанський рицар, живе у світі своїх фантазій, здійснивши нікому непотрібний подвиг. До певної міри можна поставити знак рівності між героями, бо і Дракон, і Ланцелот вважають, що роблять благо справу для людей, хоча дії жодного з них не роблять народ щасливим.

У фільмі М. Захарова ситуацію міста можна охарактеризувати коротко, перефразувавши традиційний французький вислів «*Le Roi est mort, vive le Roi!*»: «Дракон помер! Вітаємо нового Дракона!». Відповідно боротьба Ланцелота з Драконом асоціюється із сізифовою працею, адже також є безкінечною і сповненою абсурду. Виголосивши полум'яну промову про те, що вбити Дракона в душі жителям доведеться самостійно («Ну зрозумійте ж, він тут (показує на голову); я зараз змушу кожного це зрозуміти й убити дракона... у собі! Ви розумієте?! У собі!»), Ланцелот, по суті, тікає з міста. Рицар боїться перетворитися на чергового дракона, бо ознаки цього вже є: він істерично дає накази містянам і до тями його повертає Ельза, виплеснувши склянку води йому в обличчя.

Логікою вчинків городян М. Захаров і Г. Горін підводять до думки про те, що народжену в неволі/рабстві людину не можна зробити вільною, вільну людину потрібно виростити/виховати. Таке розуміння людської сутності зближує фільм з біблійною оповіддю про Мойсея, який вивів євреїв з Єгипту і сорок років блукав з ними в пустелі, що, на перший погляд, здається нісенітницею: якщо Бог наказав пророкові вивести людей з полону, то чого ж не привів їх якнайшвидше в обіцяний рай? Та суть багаторічного блукання полягала в тому, що вільну країну на обітованній землі зможуть побудувати тільки вільні люди, тому і блукали колишні раби по пустелі до тих пір, поки не народилося нове покоління, що не знало рабського існування.

У засніженому степу Ланцелот знову натрапляє на поверженого ним Дракона, та тепер це добродушний усміхнений дядечко, який захоплює дітвору польотами іграшкового дра-

кончика. Ланцелот приєднується до них, адже усвідомлює, що від нього залежить, ці маленькі люди, ставши дорослими, будуть вільними чи побудують нове місто дракона. Доросле покоління жителів Вільного міста безповоротно втрачено, однак є сенс захищати від Дракона дітей, аби він не захопив їх душі. І боротися за них потрібно вже зараз: «Дракон: Може, не зараз? Все-таки діти!» «Ланцелот: Ні, зараз!» «Дракон: Ну, виходить, тепер-то й почнеться найцікавіше!» — боротьба за свідомість підростаючого покоління.

Фінал п'єси Є. Шварца оптимістичний: герой одружується з Ельзою і залишається, адже вірить, що разом з друзями зможе перепрограмувати жителів вільного міста, «уб'є дракона в кожному» городянину. Фінал фільму Марка Захарова метафізичний, відкритий. Його Ланцелот вже не має ілюзій, що знищивши тирана, він не ошчасливив місто. Рицар усвідомлює, що в душі кожного городянина є власний дракон, а звільнити поневолену власним драконом людину не можна, це може зробити лише вона сама. Убити дракона — убити свою рабську сутність спромоглася хіба що Ельза.

Отже, використовуючи міфомотив дракоборства як універсальної моделі буття, письменники запропонували свій погляд на одвічні людські цінності. Якщо п'єса Є. Шварца завершується оптимістично, то фінал фільму М. Захарова полишає по собі відчуття безкінечності протистояння Ланцелота і Дракона як одвічного протистояння Добра і Зла, Бога і Диявола, — кола, яке неможливо розірвати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jung K. G. Nietzsche's Zarathustra / K. G. Jung. — NY : Princeton University Press, 1988. — V. 1. — P. 155.
2. Афанасьев А. Славянская мифология / А. Афанасьев. — М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2008. — 1520 с.
3. Мифологический словарь. — Режим доступу: <http://www.clubocheck.ru/lib.php?rat=15&dog=313>
4. Пропп В. Змееборство Георгия в свете фольклора / В. Пропп // Фольклор. Литература. История : собр. трудов. — М. : Лабиринт, 2002. — С. 92—114.

5. Словарь античности / Й. Ирмшер, Р. Йоне ; пер. с нем. — М. : Прогресс, 1989. — 704 с.
6. Юнг К. Г. Эон: Исследования о символике самости / Карл Густав Юнг. — М. : Академический проект, 2009. — 340 с.
7. Шапарова Н. Краткая энциклопедия славянской мифологии / Н. Шапарова. — М. : Астрель, 2000. — 624 с.
8. Шварц Е. Дракон / Е. Шварц // Пьесы. — Л. : Советский писатель, 1972.
9. Убить дракона [Видео] / реж. М. Захаров; авторы сценария М. Захаров, Г. Горин. — Мосфильм, Бавария-фильм, ЦДФ-Штутгарт, Совинфильм, 1988. — 116 мин.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2014 р.